

A fordítás hermeneutikai megközelítéséről

N. Tóth Zsuzsa

Mi a hermeneutika?

A hermeneutika a megnyilatkozás, tolmácsolás, magyarázás és értelmezés tudománya. A görög mitológiában *Hermész* volt az istenek követe, aki az istenek üzeneteit lefordította a halandók nyelvére és így érthetővé tette számukra. A modern hermeneutika is azt tekinti feladatának, hogy egy másik *világból*, egy másik ember világából származó értelemösszefüggést áthozzon a saját világunkba. Nem csupán a beszéd és az írás, hanem minden emberi alkotás át van itatva *jelentéssel*, melynek kiolvasása hermeneutikai feladat (Gadamer 1990).

A szövegértelmezés és magyarázat ősi tudományát, amelyet az antikvitás óta műveltek filozófusok, teológusok, jogászok és filológusok, a XX. század egyik legjelentősebb gondolkodója, „Hermész német nagykövete” (Korcsog 2002), Hans-Georg Gadamer (1900–2002) újította meg *Wahrheit und Methode* című 1960-ban kiadott művében, melynek magyar fordítása 1984-ben jelent meg először.

A korábbi teológiai vagy humanisztikus hermeneutikában a mértékadó szövegek helyes értelmezése, a szerző szándékának megértése, az eredeti produkció reprodukciója volt a cél. Ezzel szemben Gadamer azt állítja, hogy minden mű lezáratlan és befejezetlen, és önmagában nincs értelme. Az olvasó, a befogadó is részt vesz a mű jelentésének megalkotásában. „Ezért a megértés nem pusztán reprodukáló, hanem egyben mindig alkotó viszonyulás” (Gadamer 2003: 331).

Gadamer hermeneutikájának három leglényegesebb eleme a *nyelviség*, a *hermeneutikai kör* és a *horizont-összeolvadás* (Horizontverschmelzung).

Gadamer mesterét, Heideggert követi, amikor a nyelvet az emberi lét alapjának tekinti. Heidegger megfogalmazásában „A nyelv a lét háza. A nyelv hajlékában lakozik az ember” (Heidegger 1994: 117). Ugyanez a gondolat jelenik meg Gadamernél, aki szerint „világban bennelétünk nyelvisége artikulálja a tapasztalat egész birodalmát” (Gadamer 1990: 25). A nyelv az, „melyen a hagyomány szól hozzánk” (Gadamer 2003: 330), „[...]aki megértésre törekszik, az összekapcsolódik azzal a dologgal, amely a hagyományban szóhoz jut” (uo.).

A megértés a hermeneutika kulcsfogalma. A dolgok értelme nem adott; egy dolog csak valaki számára jelent valamit. „A megértés végbemenési formája az értelmezés” (Gadamer 2003: 431). A megértés folyamatában van döntő fontossága a *hermeneutikai körnek* és a *horizont-összeolvadásnak*.

A *hermeneutikai kör* fogalma az antik retorikából származik, és azt jelenti, hogy „Az értelem anticipálása, melyben az egészet elgondoljuk, azáltal válik

explicit megértéssé, hogy a részek, melyeket az egész határoz meg, szintén meghatározzák az egészt... A megértés helyességének a mindenkori kritériuma az, hogy valamennyi rész összhangban van az egésszel” (Gadamer 2003: 326). Ez egy általánosan elfogadott alapelv, melyet mindenki vall, aki szövegekkel foglalkozik. Beaugrande és Dressler ezt az alapelvet így fogalmazza meg: „Coherence of a single text may be evident only in view of the overall discourse” (Beaugrande és Dressler 1981: 19). Gadamer ehhez az általánosan elfogadott alapelvhez teszi hozzá azt a felfedezést, hogy a szöveget nem önmagából értjük meg az egész megsejtésének megelőlegezésekor, hanem a „megértés csak úgy lehetséges, ha a megértő játékba hozza a saját előföltéveit. Az értelmező produktív hozzájárulása elválaszthatatlanul hozzátartozik magának a megértésnek az értelméhez” (Gadamer 1990: 23).

Az interpretáló *horizontja* „A korok, kultúrák, osztályok és fajok megszűntethetetlen, szükségszerű távolsága ... egy olyan szubjektív-fölötti momentum, amely a megértésnek feszültséget és életet kölcsönöz”(Gadamer 1990: 23). Amikor egy szöveget próbálunk megérteni, akkor is abba a perspektívába, a szerző *horizontjába* helyezkedünk bele, amelyből a másik személy a véleményét megalkotta. A megértés során *horizont-összeolvadás* történik; a szerző és a befogadó horizontja összeolvad, és az értelem, amely így létrejön, közös alkotás: sem nem a szerzőé, sem nem az interpretálóé. Közösén hozták létre egy olyan folyamatban, amely a beszélgetésre hasonlít. A mű mondanivalója „nem az, amit a szerző, az alkotó eredetileg mondott, hanem az, amit akkor mondott volna, ha én lettem volna a beszélgetőpartnere” (Korcsof 2002). „A hermeneutikának az a feladata, hogy megvilágítsa a megértésnek ezt a csodáját, mely nem a lelkek titokzatos communiója, hanem részesedés a közös értelemben” (Gadamer 2003: 327).

Az elmúlt négy évtizedben rendkívül nagy szemléletformáló hatást gyakorolt a bölcsész- és társadalomtudományok szinte minden ágára a modern hermeneutikai megközelítés, mely szerint tehát a világ megismerése, megértése nem az objektív valóság megfejtését jelenti, hanem a megismerésben, a valóság megértésében a megismerő is benne van mindazzal a háttérrel, amiből származik. Az 1960-as évektől kezdődően a hermeneutikának is – más szellemi áramlatokkal párhuzamosan és kölcsönhatásban – szerepe volt abban, hogy egy új paradigma kezdett megjeleni a szociológiában, a pszichológiában, a pszichoterápiában, a történettudományban, az irodalomelméletben, a kommunikációelméletben, a nyelvtudomány azon területein, melyek a nyelvet nem *in abstracto*, hanem a megnyilatkozások és a nyelvhasználók konkrétságában vizsgálják, sőt még a természettudományok hermeneutikai értelmezéséről is születtek elemzések (vö. Schwendtner és Margitay 2003). A ’tudomány megértő módban’ új paradigmájában kulcsszerepet játszik a jelenségek dialóguson alapuló megértése és az értelmezési lehetőségek sokféleségének elfogadása. Ez a szemlélet részévé vált a korszellemnek, beépült a kor beszédmódjába, amely formálja az embert, vagyis fokozatosan részévé vált a 20. századi ember horizontjának – legalábbis a vassfüggönytől nyugatra.

Természetesen a fordításelméletben is megjelent az új paradigma, pl. az 1985-ben alapított göttingeni kutatócsoport *Göttinger Beiträge zur Intention-*

nalen Überetzungsforschung címmel kiadott köteteiben, melyek szerzői szerint az irodalmi fordítás az irodalmi szöveg interpretációjának fordítását jelenti, amely interpretációt a célnyelvi kultúra irodalmi hagyományai befolyásolják (Gentzler: 191).

Fordítás: reprodukció vagy interpretáció?

A fordításelmélet egyik kulcskérdése mindig is az volt, reprodukálható-e az eredeti szöveg. A hermeneutikai megközelítés új megvilágításba helyezi ezt a kérdést.

Gentzler a fordításelméleteket bemutató könyvében a következőképpen foglalja össze a nyelvészetből kiinduló fordítástudományi irányzat (Nida, Wilss, Kade, Neubert, Reiß, Snell-Hornby) képviselőinek munkásságát: ezeknél a szerzőknél a forrásnyelvi szöveg áll a középpontban; és azt vallják, hogy az eredeti valamilyen mélystruktúrát testesít meg, amely tartalmazza a szükséges információt ahhoz, hogy egy másik nyelvre lehessen kódolni, és ehhez a fordítónak hűnek kell maradnia. Gentzler sommásan utópikusnak nevezi azt a nézetüket, hogy a fordításnak az eredetit kell reprodukálnia (Gentzler : 75).

A hermeneutikai látásmód szerint a fordítás nem reprodukció, hanem interpretáció. Minden fordító interpretátor, mondja Gadamer (Gadamer 2003: 429).

A fordító mint interpretátor felfogás megértésére jó analógiát kínál a zene: a zene esetében a zenész révén a hallgató eleve egy interpretációt kap. A zenész mint előadó vagy mint karmester a legvalódibb értelemben interpretátor: köztes helyzetben van a zeneszerző és a hallgató között. (Gadamer 1994b: 127) „...éppen a zene mutatja meg, hogy az értelmezés nem a kotta pontos lejátszásában rejlik. [...] Aki muzsikál, és a zenét nem kibetűzi, az értelmezőként a zenét kifejti, hiszen tevékenysége során zene jön elő” (Gadamer 1994a: 258).

Egy kottát sokféleképpen lehet eljátszani; sokféle interpretáció lehetséges. Az interpretáció egyfajta értelemadás. Zene csak abból lesz, ha a kottát nemcsak kibetűzzük, hanem értelmet adunk neki.

Megérteni: mit és hogyan?

Minden fordító interpretátor tehát, olyan mint a zenész. A különbség csak annyi, hogy ő nem a kottának, hanem a szövegnek ad értelmet. De miért kell a szövegnek értelmet adni? Nincs a szövegnek már eleve értelme? Nincs a szövegnek eredeti üzenete? Erről nagyon megoszlanak a vélemények.

I.A. Richards, a gyakorlatorientált *Translation workshop* irányzat megalapítója, azt az álláspontot képviselte, hogy létezik tökéletes olvasó, aki képes a szöveg eredeti üzenetét megragadni. 1953-as *Toward a Theory of Translating* című tanulmányában is hitet tett amellett, hogy lehetséges a megértés szabályait megállapítani, létezik tökéletes megértés, és „az eredeti üzenetet lehetséges dekódolni és újrakódolni egy másik nyelven” (Gentzler: 13).

Gentzler szerint Nida, a fordítástudomány egyik klasszikusa (vö. Nida 1964

és 1974) az intencionalitás téveszméjével (*intentional fallacy*) vádolható. Szemben azzal, hogy Nida szerint egy mű eredeti üzenete megállapítható és nem változik, Gentzler azt vallja, hogy a mélystruktúra, a szöveg jelentése akár örökre rejtve maradhat. „...amit egy mű mond és amit a szerző mondani akart, az két különböző dolog. Nida fordításelmélete meg akarja fejteni a szöveget és fogyasztásra alkalmassá akarja tenni. ... nem bízunk az olvasókban, hogy ők dekódolják a szöveget a maguk számára” (Gentzler: 58).

Nidával ellentétben a dekonstrukcionizmus hívei egészen másként vélekednek: Paul de Man szerint, aki Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról értekezik, egyetlen olvasó sem ragadhatja meg egy mű eredeti jelentését (de Man 1986).

De mi is valójában egy szöveg? Betűk halmaza a fehér papíron vagy a számítógép monitorján. A szöveg értelme nincs benne a fizikailag létező betűkben; a szöveg értelme az olvasó tudatában születik meg, ha el tudja olvasni a szöveget. Beaugrande és Dressler is egy nagyon hasonló gondolatot fogalmaznak meg, amikor ezt írják: „A text does not make sense by itself, but rather by the interaction of text-presented knowledge with people's stored knowledge of the world” (Beaugrande és Dressler 1981: 6).

A fordító mint interpretátor a megértés, az értelemadás révén szöveget alkot, ahogy a zenész mint interpretátor zenét hoz létre.

A fordító helyzete abban különbözik az egyszerű olvasóétól, hogy világosan meg kell mondania, hogyan érti a szöveget.

A szöveg valódi értelme, ahogy az interpretálót megszólítja, éppen hogy nem függ attól az alkalomszerűségtől, melyet a szerző és eredeti közönsége képvisel. ... maga a szerző nem feltétlenül ismeri fel szövegének igazi értelmét, s ezért az interpretáló gyakran többet érthet meg és többet kell megértenie, mint a szerzőnek. ... A szövegek értelme nemcsak alkalmanként, hanem mindig fölötté áll a szöveg szerzőjének. (Gadamer 2003: 331)

A szerző még azt sem feltétlenül ismeri fel, hogy milyen nyelven ír. Köztudomású, hogy például Dante azt hitte, latinul írja az *Isteni színjátékot*, ma pedig úgy gondoljuk, hogy a mű az olasz irodalmi nyelv megteremtője volt.

A megértés tehát nem a szöveg keletkezését, a szerzői szándékot rekonstruálja, hanem *magát a szöveget akarjuk megérteni*. Arról már volt szó, hogy a szöveg értelme az interpretáló tudatában keletkezik. Vagyis: „az interpretáló saját gondolatai is mindig eleve benne vannak a szövegértelmezésben. Ennyiben az interpretátor saját horizontja a meghatározó, [...] és segít bennünket, hogy valóban elsajátítsuk azt, amit a szövegben mondanak” (Gadamer 2003: 430). A megértés horizont-összeolvadás révén jön létre: a szerző és a fordító együtt teremtik meg a szöveg értelmét.

A horizont-összeolvadás viszont a beszélgetés, a dialógus végbemenési formája. *A hermeneutikai felfogás szerint a megértés beszélgetés.*

Ez a megállapítás rimel a kommunikációelmélet, a diskurzuselemzés és a pragmatika azon felfogására, hogy a jelentés, valaminek a megértése a kommunikáció során születik meg a résztvevők közös erőfeszítéseként, az angolul

negotiation of meaning-nek nevezett folyamat során (vö. Candlin és Lotfipour-Saedi 1983).

Az értelem (sense) közös megalkotását valló megközelítés nagyon messze van a korai kommunikációelmélet azon felfogásától, mely szerint az adó küldi az üzenetet, a vevő pedig befogadja, megérti. Az újabb kommunikációelméleti művek már másképp írják le ezt a folyamatot: az üzenetet a befogadó értelmezi; amit megértünk, az nem az eredeti üzenet, hanem az az értelem, amit mi adunk neki (vö. Pearce és Cronen 1981).

A fordítás mint dialógus

A fordításkutatók közül Louis Kelly volt az, aki *The True Interpreter* (1979) című művében dialógusnak nevezte a fordítást. Olyan dialógusnak, amely megteremti az Én és a Te közötti egyensúlyt („balance between I and thou”) (Kelly 1979: 214).

Ez a látásmód nagyon hasonlít Gadameréhez, aki szerint a fordítás esetében a beszélgetés egyik résztvevője, a szöveg, csak a partner, az interpretátor révén jut szóhoz, az írott jeleket csak az interpretátor változtatja vissza értelemmé.

De azáltal, hogy az interpretáló az írásjelet megértéssé változtatja vissza, maga a dolog szólal meg, amelyről a szöveg beszél. Mint a valóságos beszélgetésben, itt is a közös dolog kapcsolja össze egymással a partnereket, jelen esetben a szöveget és az interpretálót. Ahogy a tolmácsként szereplő fordító csak azáltal teszi lehetővé a beszélgetésben a kölcsönös megértést, hogy ő is részt vesz a megtárgyalt dologban, úgy a szöveg esetében is elengedhetetlen előfeltétel, hogy az interpretátor részt vegyen a szöveg értelmében. (Gadamer 2003: 430)

Ha a fordítást olyan megértésnek fogjuk fel, melynek során a beszélgetéshez hasonlóan a résztvevők által közösen megalkotott értelem jön létre, akkor egyetérthetünk George Steiner (1975: 48–49) megállapításával: „... minden ember fordítást végez, mégpedig a szó teljes értelmében, valahányszor egy másik ember szóbeli üzenetet juttat el hozzá. [...] Röviden: *nyelven belül vagy nyelvek között, az emberi kommunikáció nem más, mint fordítás.*”

Irodalom

- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Candlin, C. N., Lotfipour-Saedi, K. 1983. Processes of Discourse. *Journal of Applied Language Study*, I, 2.

- Gadamer, H-G. 1990. [1974] Hermeneutika. In: Bacsó, B. (vál.) *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja. 11–28.
- Gadamer, H-G. 1994a. [1992] Szó és kép – „így igaz, így létező”. Ford. Schein Gábor. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins. 227–265.
- Gadamer, H-G. 1994b. [1971] A szó igazságáról. Ford. Poprády Judit. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins. 111–141.
- Gadamer, H-G. 2003². [1960] *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest: Osiris.
- Gentzler, E. 2001². [1993] *Contemporary Translation Theories*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters Ltd.
- Heidegger 1994. [1947] Levél a „humanizmusról”. Ford. Bacsó Béla. In: „...költőien lakozik az ember...” – *Válogatott írások*. Budapest, Szeged: T-Twins/Pompeji. 117–170.
- Kelly, L. 1979. *The True Interpreter*. New York: St. Martin’s Press.
- Korcsog, B. 2002. Hermész német nagykövete. *Élet és irodalom* XLVI. évf., 17. sz.
- Man, P. d. 1986. 'Conclusions': Walter Benjamin's 'The Task of the Translator'. *The Resistance to Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 73–105.
- Magyarul: Man, P. de. 1994. Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról. Ford. Király E. *Átváltások*. 1994/2. 65–80.
- Margitay T. & Schwendtner T. (szerk.) 2003. *Tudomány megértő módon. Hermeneutika és tudományfilozófia*. Budapest: L’Harmattan.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating – with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J.Brill.
- Nida, E. A. & Taber, Ch. R. 1974. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- Pearce, W. B. & Cronen, V. E. 1981. *Communication, Action and Meaning*. New York: Praeger
- Richards, I. A. 1953. Toward a Theory of Translating. In: Wright, A. F. (ed.) *Studies in Chinese Thought*. Chicago: University of Chicago Press. 247–262.
- Steiner, G. 1998. [1975.] *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: OUP.